

SAYI 37 • 2011

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İSAM

Mark L. Stein,

Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe,

London and New York: Tauris Academic Studies, 2007, ix + 222 sayfa.

Osmanlı askerî tarihçiliği, son on yılda üzerindeki ölü toprağını silkip yeni bir solukla kımıldanmaya başladı. Bu uyanış sürecinde Osmanlı askerî tarihine ilgi duyan batılı uzmanların katkısını göz ardı etmek insafsızlık olur. Bu çileli uğraşa elini taşın altına sokan isimlerden biri olan Mark L. Stein, *Guarding the Frontier*'da, 17. yüzyılda Habsburg sınır hattını koruyan Osmanlı müdafaa yapılarını derinlemesine inceleme cesaretini gösteriyor.

Guarding the Frontier, Osmanlı askerî tarihçiliğinin karşı konulamaz biçimde artan cazibesinden olsa gerek, İngilizce baskıyla aynı sene içinde Türkçe'ye tercüme edildi (*Osmanlı Kaleleri: Avrupâda Hudut Boyları*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007). Kitap, bir tanesi hayli taze bir eleştiri metni olmak üzere, Osmanlı tarih araştırmalarının iki önemli şahsiyetinin sorgulayıcı değerlendirmesine konu olmuştur. Eser hakkındaki görüşlerini çok kısa bir süre önce paylaşan Fariba Zarinebaf, Mark L. Stein'i, Osmanlı tarihini uzun zamandır tutsak almış olan gerileme paradigmasına karşı çıktığı için takdir ederek çalışmasının henüz olgunlaşma aşamasında olan Osmanlı askerî tarihçiliğinde büyük bir boşluğu dolduracağı umudunu beyan eder (*European History Quarterly*, 41/1 (2011), s. 171–173). Öte taraftan Osmanlı askerî meselelerinin üstatlarından Gábor Ágoston, en yalın ifadesiyle, kitabı umut vaat eden başlıklarının altını doldurmada yetersiz bulmuştur (*Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52 (2009), s. 159–163). Kitap hakkındaki kanaatleri epeyce olumsuz olan G. Ágoston'a göre, *Guarding the Frontier*, ihtiva ettiği devasa malumatı Osmanlı askerî dünyasında genel bir bağlama oturtmaksızın gelişigüzel ve bazen de mükerrer bir biçimde istiflemekle yetinmiştir. Bu gözle bakıldığında, bu tanıtım yazısında, Mark L. Stein'in eserini biraz daha Türk okuyucunun beklenti ve birikimine göre değerlendirme lüzumu kendini hissettiriyor.

Mark L. Stein, "Introduction" kısmında (s. 1–11) okuyucunun işini kolaylaştırarak eserinin çatısını tanıtır ve bölüm muhtevalarını kitaptaki sıraya uygun biçimde kısaca özetler. Yazar, aynı satırlarda *Guarding the Frontier*'in dayandığı ana tezlerden birini dile getirme fırsatına erişir. Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg sınırı, geleneksel Osmanlı tarihçiliğinde birbirine kökten yabancı iki hasım medeniyeti kesin ve kalın hatlarla ayıran bir kopuş çizgisi olarak resmedile gelmiştir. Hâlbuki kitabın müellifi için durum bunun neredeyse tam tersidir. Osmanlı-Habsburg serhaddinde bir siyâsî bölünmüşlükten bahsedilebilir elbette; ama

yine de, bu sınır boyunu bir karşılıklı etkileşim ve geçiş kuşağı olarak ele almak daha makuldür. Mark Stein, kitabın başlangıç sayfalarında, Osmanlı hudutlarına dair literatüre kısaca değinme ihtiyacı hisseder. Konuya ilişkin belli başlı eser ve çalışmaları tanıtırken, Andrew Hess'in Akdeniz'de Osmanlı-İspanyol rekabetini inceleyen eserinden hassaten etkilendiğini itiraf eder. Yazar, A. Hess'in kitabında gün yüzüne çıkan betimlemenin Balkanlar'daki Osmanlı-Habsburg mücadelesini imparatorluklar çatışması bağlamına oturtmada yol gösterici olduğunu belirtse de, *Guarding the Frontier*'da vardığı neticelerin A. Hess'in iddialarıyla neredeyse taban tabana zıt olduğunu fark etmemişe benzemektedir. Ne de olsa, A. Hess, nihâi tahlilde, 16. yüzyılda Batı Akdeniz'de Müslüman ve Hıristiyan topluluklar arasında tebarüz eden siyâsî kutuplaşmanın, tabiri caizse, birbirlerinin dilinden ve hissiyatından anlamayan iki ayrı kâinat şekillendirdiği kanaatinin savunucusudur. Oysaki Mark Stein, eserinin ilk satırından sonuna değin Osmanlı-Habsburg sınırının dışlayıcı ve yabancılaştırıcı değil; birleştirici ve geçişken doğasına vurguda bulunmaktan vazgeçmez.

“Frontiers and Ottoman Frontiers” başlığını taşıyan ilk bölüm (s. 13–27), belki de, Türk tarih okuyucusu açısından en merak cezp edici bölüm olma vasfını taşır. Netice itibarıyla Mark Stein'in, bu kısımda, ne denli derinlemesine tatbik edildiği tartışmalı olsa da, Osmanlı-Habsburg hududuna uygulama taahhüdünde bulunduğu “sınır tezi” Türkçe neşriyatta yer edinmiş bir yaklaşım değildir. Buradan hareketle Mark Stein, Osmanlı-Habsburg sınırının bir geçiş kuşağı olduğunu söylerken neyi kastettiğini örneklerle izah etmeye koyulur. Sınır bölgesinin ayırt edici özelliklerinden biri, hangi tarafta kalırsa kalsın, hududa yakın yerleşimlerin iç kesimlere kıyasla farklılaşmış olması ve aslen birbirlerine benzer bir ortak yaşam kurma temayülünde olmalarıydı. Sınır boyu, yeri geldiğinde, garnizonlarda nispeten mütevazı bir hayat süren kale neferleri için büyük kazanç kapıları açabiliyordu. Karşılıklı akınlar ve esir toplama, sınırın her iki yakasında da doğal kabul edilen eylemler olduğundan, bilhassa savaş zamanlarında dudak uçuklatıcı meblağlar bir anda ganimet olarak elde edilebiliyordu. Keza ele geçirilen nüfuzlu askerî şahsiyetler için talep edilen fidye miktarları, hatırı sayılır bir ilave gelir kalemi işlevi görüyordu. Yerel idarecilerce açıkça teşvik edilen sınır ötesi ticaret bir yana, para getiren esirlerin mübadelesi için Habsburg ve Osmanlı garnizonlarınınca elbirliğiyle halledilen işlemler, düzenli orduların bu havaliye intikal etmesiyle kesintiye uğrayacağından resmen savaş ilanını sınır boyunda yaşayanlar için pek de arzulanan bir şey değildi.

“The Fortresses”, kendi içinde fiilen iki alt kısma ayrılır. “Seventeenth Century Siege Warfare” (s. 30–36), batı tarihçiliğinin kale kuşatmalarına dair bulgularının teorik bir çerçevede sunulmasından ibarettir. Manzaranın öncü ismi, 17. yüzyılın

ikinci yarısının önemli askerî mühendisi Sébastien le Prestre de Vauban'dır; yeni istihkâm usulleri, surlarda gedik açma yöntemleri, lağım faaliyetleri ve kale savunmasına yaklaşma yolları resmin diğer parçalarıdır. "Ottoman Siegecraft" (s. 36–47) ve "Ottoman Fortresses" (s. 48–61) başlıkları altındaki satırlar, biraz önce çizilen teorik çerçeveye Osmanlı askerî girişimlerini oturtma demesi olma iddiasını taşır. Ne var ki, bu yönde belirgin bir gayret görülmediği gibi, Osmanlı kuşatma ordusunun saha performansına dair söylenenler nispeten kaba bir Osmanlı-batı karşılaştırmasına dayanır. Bilhassa siper kazma işlemleri hakkında yapılan tasvirler, Osmanlı askerî dünyasına yakın iki batılı gözlemci Raimondo Montecuccoli ve Luigi Ferdinando Marsigli'nin değerlendirmelerinin ağırlığının altında ezilmiş gibidirler. Mark Stein, bu iki isimden yaptığı iktibasları Evliya Çelebi ve Fındıklılı Mehmed Ağa'dan derlediği örneklerle dengeleme teşebbüsünde bulunmuş olsa da, bu çabanın yeterli olduğu söylenemez. Öte yandan, Mark Stein'in, hâlihazırda Osmanlı tarihçiliğinde rüşünü ispat etmiş bir düşünceyi, yani Osmanlı toplarının yalnızca devasa muhasara araçları olarak değil; zengin çeşitlilikte ebat ve kalibrelerde imal edilen etkin silahlar olduklarını batılı okuyucuya aktarması müellifin önemli bir katkısı olarak görülebilir.

Guarding the Frontier yazarı, sınır boylarında süre giden kale inşa ve tamiratlarının işleyişini kavramak amacıyla 17. yüzyıla ait Osmanlı arşiv belgelerine müracaat eder. Ne yazık ki, Osmanlı askerî tarihi uzmanlarını bekleyen bu vesikalar yığını, Osmanlı askerî yapılarının mimarî özelliklerini veya askerî inşa faaliyetlerinin hangi kıstaslara göre sürdürüldüğünü tespit etmede pek yardımcı-sever değildir. Bununla birlikte Osmanlı arşivlerinde muhafaza edilen defter serileri, öyle ya da böyle, Osmanlı savunma harcamalarının ölçeği ve yöntemine ilişkin nispeten sağlıklı bir fikir sağlayabilir. 17. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinden kalan kayıtlar, sınır hattında yer alan kalelerin inşa ve tamirinin doğrudan Osmanlı merkezî iktidarının sorumluluğunda olduğunu gösterir. Anlaşılan o ki, Osmanlı merkezî idaresi, hudut savunmasını geliştirmek için gereken yapı faaliyetlerinde sadece planlama ve onaylama mercii olarak hareket etmiyor; aynı zamanda bu işler için ihtiyaç duyulan kaynakları bir araya getirebilmek için bir nevi malî seferberlik ilan ediyordu. Keza kale *müfredat* defterleri, erken modern dönem Osmanlı silah teknolojisine dair karşılaştırmalı araştırmalarda kullanılabilecek tafsilatlı bilgiler ihtiva etmektedir. Örnekleme değeri bazı tereddütlere yol açsa da, Mark Stein, 17. yüzyıl (ayrıca 18. yüzyıl ortasına ait Adakale *müfredat* defteri) kale levazımat defterlerinin askerî etkinliğe işaret eden büyük rakamlardan bahsettiğini ve Osmanlı kalelerinde saklanan askerî teçizatın sınırın öte yakasındaki düşman teknolojisinden hiç de aşağı kalmadığını dile getirir.

Mark Stein, Kanije ve Uyvar garnizonlarına tahsis ettiği üçüncü (“Garrison Troops”, s. 63-104) ve dördüncü bölümlerde (“Garrison Size”, s. 105-122) sözü tamamen Osmanlı arşiv belgelerine bırakır. Mark Stein, geniş bir defter külliyyatını tarayarak 17. yüzyılda Uyvar ve Kanije’de hizmet eden kale neferlerini şöyle kategorileştirmiştir: yeniçeriler, azebler, farisler, topçular ve top arabacıları, cebeci ve anbarcılar, çavuşlar, kâtipler, müstahfızlar, martaloslar, sekbanlar, gönüllüler, kapudanlar, mehter, din adamları ve diğer kale erleri. Bir anlamda kitabın çatısını oluşturan bu iki bölüm, Osmanlı-Habsburg sınırının en önemli müdafaa yapılarından ikisini muhafız kuvvetlerin hüviyeti ve garnizonların büyüklüğü bakımından karşılaştırarak Osmanlı savunma sisteminin doğası hakkında genel bir kanaate varma emelini açığa vurur. Ne var ki, tam da bu noktada, Osmanlıca belgelerden edinilen bilgilerin bütünlendirici bir bağlama oturtulmadan nispeten gelişigüzel bir yığın olarak takdim edildiği itirazı yapılabilir. Her halükarda, kitapta maksadın ne kadar hâsıl olup olmadığına okuyucu karar verecektir elbette; fakat gerçekten de, müellifin *yoklama*, *mevacip* ve *tahrir* defterlerinden devşirdiği malumatın 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihine dair hayli cüretkâr çıkarımlara payanda teşkil edebileceğini söylemek gerekir. Örneğin, Mark Stein’in Kanije’de hizmet veren “farisan” hakkında yazdıklarına bakılırsa, bu ücretli süvariler, 17. yüzyıl boyunca kale garnizonunun en büyük uzuvlarından birini oluşturmaya devam etmişlerdi. Hatta görünen o ki, “farisan”, bazı yıllara ait defterlerde kalenin en kalabalık askerî birliği olma şerefini taşıyordu. Bunun sebebi, büyük ihtimalle, Habsburg arazisine çok yakın bir mevkiye bulunan Kanije’den gerektiğinde düşman topraklarına akınlar yapmak ve muhtemel bir düşman baskını karşısında saldırganları açık arazide takip edebilmektir. Öyleyse, bu savaşçıların kelimenin yalın anlamıyla “gönüllü” olmadıkları, kale garnizonuna kayıtlı bordrolu neferler olduklarını bilindiğine göre, en azından 17. yüzyılın ilk yarısında *Kleinkrieg*’in nasıl bir devlet politikasına dönüşmüş olduğunun izleri sürülebilir.

Mark Stein, sınır kalelerinde görev yapan askerî birlikler arasında saydığı “müstahfız”ların İ. H. Uzunçarşılı’nın “yerlü yeniçeri” (*Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, I-II, Ankara: TTK Yayınları, 1984) ve L. F. Marsigli’nin (*Stato Militare dell’ Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento del Medesimo* ..., Amsterdam 1732) “hisar eri” olarak tarif ettiği askerlerle aynı kişiler olması gerektiğini ileri sürer (s. 87). Bu tespit doğruysa, Osmanlı askerî terminolojisinin kafa karıştırıcı kavramlarından birkaçını eleme bahtiyarlığını yaşayabiliriz. Buna ilaveten, Mark Stein’in Osmanlı kale neferlerini tanımlarken inşa ettiği maaş skolası, garnizon mensupları arasında geçerli askerî hiyerarşiyi saptayabilmek için sağlıklı bir çıkış noktası olarak kullanılabilir. Dahası, bu yolla faaliyet halindeki

bir Osmanlı sahra ordusundaki emir-komuta zincirini ve ast-üst ilişkilerini yerine oturtabilmek kolaylaşacaktır.

Guarding the Frontier'in en kayda değer katkılarından biri, hizmet ödemelerini *timar* tahsisatı şeklinde alan kale neferlerine dair yaptığı hatırlatmadır. Bu yöntemin yüksek rütbeli şahsiyetler için 16. yüzyıldan beri kullanıldığı açıktır. Mark Stein, 17. yüzyılda Habsburg hudut boyunda hizmet veren birçok "ağa"nın *tahrir* defterlerinde toprak gelirine tasarruf edenler arasında kayıtlı olduğuna dikkati çeker (azeb ağaları, s. 77; fârisân ağaları, s. 78; topçu ağaları, s. 80; cebeci ağaları, s. 82; gönüllü ağaları, s. 98). Bundan daha önemlisi, bazı örneklerde, yalnızca komuta kademesindekiler değil; sıradan muhafız bölükleri de *timar* geliriyle donatılmışlardı (cebeci neferleri, s. 82; müstahfızlar, s. 87–88; topçu neferleri, s. 80). Hatta Lipova kalesi ve palankalarında, 17. yüzyılın en azından belirli dilimlerinde, topçu sınıfına mensup bütün erat (s. 80) ve müstahfız kadrolarında görev yapan kale erlerinin büyük kısmı (s. 88) ana geçim kaynağı olarak dirlik tahsisatlarına bel bağlamışlardı. Osmanlı ordusunun 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren istikrarlı bir büyüme sürecine girdiği ve 17. yüzyıl boyunca sınıra yayılan müdafaa yapılarının sayı ve garnizon büyüklüğü bakımından genişlediği düşünülürse, Osmanlı "klasik" düzeninin dönüşümünde askerî baskıların rolü bir kez daha ciddiyetle ele alınabilir. Ne de olsa, *timar* tasarruf eden kale er ve zabitlerinin her geçen gün artması, gelir kaynağı olarak devredilebilecek "kılıç timar" sayısı nispeten sabit kaldığı müddetçe, orta vadede Osmanlı malî kayıtlarında "timarlı" olduğu halde "sipahi" olmayan birçok muharibin zuhur etmesine yol açacaktır. Bu sayede, *timar* sistemi kurumsal hayatietini muhafaza ettiği halde, Osmanlı askerî teşkilatının kendini çağdaş askerî yapılar yönünde değiştirebilme vasıtalarından biri açığa çıkarılabilir.

Mark Stein, Kanije garnizonunun H. 1031/1621–22 ve H. 1037/1627–28 tarihlerinde göz ardı edilemeyecek miktarlarda kalabalıklaştığını yazar. Kesin rakamlarla konuşmak icap ederse, Kanije kalesi, 1621–22'de 1644 nefere ev sahipliği yapmaya başlamışken, altı yıl sonra kale erlerinin toplam mevcudu, büyük ihtimalle, 17. yüzyılın en büyük rakamı olan 1876'a fırlamıştı (s. 107–108). *Guarding the Frontier*, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Kanije kalesini saran gizemi aralamak için çaba göstermez; lakin bu tarihlerde Osmanlı hudut garnizonlarında yaşanan hareketlilik pekâlâ 1618'de Orta Avrupa'da patlak veren Otuz Yıl Savaşları'yla alakalı olabilir. Osmanlı devletinin 1618–48 yılları arasında edilgen bir dış siyaset izleyerek batı cephesindeki gelişmelerden el çektiği kanaati iyice yerleşmiş görünmekle beraber, 1620–30'lu yıllarda Osmanlı ordularının Lehistan'a yürüdüğü bir dönemde, Habsburg sınırındaki savunma tedbirlerinin artırılmış olması Osmanlı merkezi iktidarının bu devirdeki emelleri hakkında bir ipucu sağlayabilir.

G. Ágoston, iki sene önce yazdığı tanıtım yazısında, *Guarding the Frontier* müellifinin Osmanlıca belgeleri çözümleyip anlayabilme yeteneğine dair tereddütlerini dile getirmişti (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde E 895 numaralı belge örneğinde). Ne yazık ki, belki de bundan daha fahiş bir hata kitabın ikna ediciliğini zedelemiş görünüyor. Mark Stein, eserinin muhtelif sayfalarında, Yanık kalesindeki martalos sayısına (1683 için, s. 92), yeniçeri maaşlarının miktarına (s. 128) ve aynı kaledeki yeniçerilerin mevacic defterlerinin hazırlanma usullerine (1677–78 için, s. 129) ilişkin malumat verir. Yanık (Győr), günümüzdeki Macarca karşılığıyla birlikte kitabın sonundaki yer adları listesine de girmiştir (s. 157). Ne var ki, bilindiği gibi, Yanık kalesi (Győr/Raab) 1594–1598 arasında kısa bir dönem hariç Osmanlı egemenliğinde bulunmamıştır. Kitap yazarı, Osmanlı kuvvetlerince 1658'de fethedilen Yanova'nın (Jenő/Ineu) aldatıcı imlasının (belki de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kataloglarda ara sıra tekrarlanan okuma hatalarının) tuzağına düşmüş gibidir. Öte taraftan bu durum, Osmanlı-Habsburg sınırını ele alan bir araştırmada Tımışvar, İstolni Belgrad, Eğri, Kanije ve Uyvar gibi kalelerin arasında Yanova'nın neden sayılmadığını da izah eder.

“Frontier Administration” başlıklı beşinci bölüm (s. 123–152), Osmanlı sınır savunma düzeninin idealize edilmemiş, gerçekçi ve yalın bir resmini verir. Hudut garnizonlarının idaresi, merkezî hükümet ve taşra yöneticileri arasında adı konmamış bir rekabet ve mücadele alanını temsil ediyordu. Yerel idareciler, sınır boylarındaki gelirleri bölge içinde tutup harcamaya gayret ettikleri halde, merkez hazinenin temsilcileri mümkün olduğunca çok geliri başkente çekmeye uğraşıyorlardı. Osmanlı idaresi, barış zamanlarında maaş ödemelerini geciktirip aksatarak kısa vadeli kazançlar elde etme eğilimindeydi. Bu yöntem, aslına bakılırsa, 16. yüzyıldan beri birçok erken modern dönem devlet tarafından kullanıla gelmişti. Öte yandan, maaş ödemeleri, askerî hareketliliğin yaklaştığı durumlarda nispi bir istikrar kazanıyordu. Gelgelelim, Habsburg sınırını bekleyen Osmanlı askerleri, bu istikrarlı vakitlerde bile, genellikle senede iki kez yapılan toplu ödemelerle yetinmek zorundaydılar.

Mark Stein, sınır boylarında hizmet eden kale erlerinin sabit maaşları dışında kazanç kapılarına sahip oldukları konusunda ısrarcıdır. Bunun doğal yansımalarından biri, hudut garnizonlarında geciken maaşlara ve kimi zaman ödemelerin hepten atlanmasına karşın Osmanlı muhafızlarının isyanı yararlı bir seçenek olarak görmemeleriydi. Osmanlı askerleri menfaatleri gerektirdiğinde ayaklanmalar çıkardıklarına göre, sınır boylarında bu işe tevessül etmemelerinin sebebi, merkezi iktidarın öfkeli bakışlarını yaşadıkları uç bölgelere çekmeme isteği olmalıydı. Meseleye yazarın bakış açısıyla yaklaşılsa, sınırın öte yakasına yapılan akınlar, garnizon neferlerinin maddî beklentilerini fazlasıyla karşılıyor olmalıydı.

Guarding the Frontier, 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı merkez ve taşra teşkilatları arasındaki ilişkinin malî veçhelerine ışık tutabilecek bir rapor ihtiva eder. Atılğan Uyvar defterdarı Mehmed, 1674'te arz ettiği raporunda, meslektaşları arasında sık rastlanmayan bir duyarlılıkla merkezî hazinenin bölgeden elde edebileceği geliri azamileştirmek için atılması gereken adımları sıralamıştır. Osmanlı başkentinin menfaatlerinin kusursuz bir müdafii olan Mehmed'in, bu haliyle Uyvar vilayetindeki yerel idareciler ve özellikle de timar sahipleri arasında pek sevilen bir kişi olduğu söylenemezdi. Uyvar defterdarı, eyalette üretilen maddî zenginliğin daha büyük bir kısmını vergiler yoluyla başkente aktarmaya çalışırken hayli sevimsiz bir çehreye bürünmek zorunda kalmıştı. Öte taraftan defterdar, görünen o ki, kullandığı yalın ve doğrudan üslup ve teklif ettiği maddelerin muhtevası bakımından muhatap olarak sultandan ziyade, başkentte bağlı olduğu üst maliye mercilerini esas almıştı.

Guarding the Frontier, gerileme paradigmasına karşı çıkarak 17. yüzyılı bir değişim ve dönüşüm evresi olarak gören çalışmaların yanında saf tutar. Esasında Mark Stein, kitabında öne sürdüğü örneklerin bir nevi bozulma veya olumsuz değişim olarak değerlendirilebileceğini söyler. Başka bir deyişle, 17. yüzyıl Osmanlı tarihi, sınır garnizonlarında hizmet eden askerlerin maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılar, vilayet ve merkez yöneticileri arasındaki çekişmeler ve kale erlerinin boğazlarına kadar ticarete bulaşmaları gibi sakıncalarla doludur. Dahası, Osmanlı askerî kurumları, bu dönemde nasihatname yazarlarının ve eleştirel Osmanlı mütefekkirlerinin tahayyül ettiği gibi işlememektedir. Ne var ki, başka bir hakikat daha vardır. Osmanlı sınır savunma sistemi, 17. yüzyılda dimdik ayakta; caydırıcı ve etkin bir biçimde canlılığını muhafaza etmektedir. Sonuç itibarıyla, Osmanlı eleştirel muhitlerinin zihinlerindeki tasavvurlara uygun olmasa da, Osmanlı askerî düzeni bu asırda kudretini korumanın yollarını bulmuştur. Bu durumda müellifin 17. yüzyıla dair tespitleri, kitabın bütününe kucaklayan gerçekçi tasvire sadık biçimde, sistemin işleyişini akamete uğratmayan genel ve bilindik arızalara işaret etmekten ibarettir.

Özgür Kolçak